

Åtalads rätt till partsinsyn såvitt avser uppgift om användning av hemligt tvångsmedel

1. SAMMANFATTNING

Säkerhets- och integritetsskyddsmyndigheten har granskat tre tvångsmedelsärenden i vilka åtal väckts utan att de åtalade dessförinnan fått del av uppgiften om att de varit föremål för hemlig tvångsmedelsanvändning under förundersökningen.

Nämnden konstaterar att den misstänkte senast när åtal beslutats har rätt att ta del av i princip hela utredningsmaterialet. Enligt nämndens uppfattning har den misstänkte då en ovillkorlig rätt att få ta del av uppgiften om att ett hemligt tvångsmedel använts under utredningen av den gärning för vilken åtal väckts. Detta gäller även om uppgifterna från det hemliga tvångsmedlet inte åberopas av åklagaren.

Åklagarnas handläggning har enligt nämnden inte varit rättsenlig.

Innehåll

1. SAMMANFATTNING.....	1
2. BAKGRUND OCH SYFTE	3
3. RÄTTSLIGA UTGÅNGSPUNKTER.....	3
3.1 Förundersökning	3
3.2 Användning av hemliga tvångsmedel under förundersökningen.....	3
3.3 Underrättelse till enskild med anledning av hemlig tvångsmedelsanvändning	4
3.4 Den misstänktes rätt till insyn i förundersökningsmaterialet enligt rättegångsbalken	5
3.5 Begränsningar i insynsrätten enligt offentlighets- och sekretesslagen	5
3.6 Beslut i åtalsfrågan.....	6
3.7 Förundersökningsprotokollet	6
4. UTREDNINGEN	8
4.1 Nämndens iakttagelser	8
4.2 Nämndens frågor till Åklagarmyndigheten	8
4.3 Åklagarmyndighetens svar.....	9
5. NÄMNDENS BEDÖMNING	11
5.1 Den misstänktes rätt till insyn i en förundersökning	11
5.2 Åklagarmyndighetens exempel.....	13
5.3 Underrättelseskyldigheten enligt 27 kap. 31-33 §§ RB.....	13
5.4 Åklagarnas handläggning i de granskade ärendena	14
6. BESLUT	15

2. BAKGRUND OCH SYFTE

Under år 2015 granskade nämnden tvångsmedelsärenden vid åklagarkamrarna i Östersund och Uddevalla. Vid dessa granskningar uppmärksammade nämnden tre tvångsmedelsärenden i vilka åtal väckts utan att de åtalade dessförinnan hade informerats om att de varit föremål för hemlig tvångsmedelsanvändning.¹ I ett av ärendena beslutade åklagaren, efter det att dom meddelats, att underlåta att underrätta den tidigare misstänkte om att hemliga tvångsmedel använts. I det andra ärendet underrättades den tidigare misstänkte om den hemliga tvångsmedelsanvändningen efter det att domen vunnit laga kraft. I det tredje ärendet beslutade åklagaren att underlåta underrättelse efter det att åtal väckts men innan dom meddelats.

Mot bakgrund av dessa iakttagelser beslutade nämnden den 19 maj 2015 att i ett särskilt initiativärende ta upp frågan om åtalads rätt till partsinsyn såvitt avser användningen av hemliga tvångsmedel under en förundersökning. Syftet med granskningen har varit att utreda om den som åtalas har en ovillkorlig rätt att få ta del av uppgiften om att hemligt tvångsmedel har använts under förundersökningen och om berörda åklagares handläggning varit rättsenlig.

3. RÄTTSLIGA UTGÅNGSPUNKTER

3.1 Förundersökning

En förundersökning ska inledas så snart det på grund av angivelse eller av annat skäl finns anledning att anta att ett brott som hör under allmänt åtal har begåtts (23 kap. 1 § första stycket rättegångsbalken, RB). Förundersökningen har huvudsakligen två syften. Det ena är att utreda vem som skäligen kan misstänkas för brottet och om tillräckliga skäl föreligger för åtal mot honom eller henne. Det andra syftet är att bereda målet så att bevisningen kan läggas fram i ett sammanhang vid en huvudförhandling (23 kap. 2 § RB). Under förundersökningen ska den misstänkte få inblick i åklagarens bevismaterial och ges möjlighet att få detta kompletterat.

3.2 Användning av hemliga tvångsmedel under förundersökningen

Under en förundersökning får straffprocessuella tvångsmedel användas i enlighet med vad som föreskrivs i 24–28 kap. RB (23 kap. 16 § RB). Bestämmelser om de straffprocessuella tvångsmedlen hemlig avlyssning av

¹ Se nämndens uttalanden den 18 november 2015 ”Granskning av ärenden vid Åklagarkammaren i Östersund där den enskilde inte underrättats om hemlig tvångsmedelsanvändning” respektive den 15 december 2015 ”Granskning av ärenden vid Åklagarkammaren i Uddevalla där den enskilde inte underrättats om hemlig tvångsmedelsanvändning”.

elektronisk kommunikation (hemlig avlyssning) och hemlig övervakning av elektronisk kommunikation (hemlig övervakning) finns i 27 kap. RB.²

Om det vid bl.a. hemlig avlyssning eller hemlig övervakning har kommit fram uppgifter om ett annat brott än det som har legat till grund för beslutet om avlyssning eller övervakning (överskottsinformation) får uppgifterna användas för att utreda brottet. Förundersökning om brottet får dock inledas på grund av dessa uppgifter endast om det är föreskrivet fängelse i ett år eller däröver för brottet och det kan antas att brottet inte leder till endast böter, eller det finns särskilda skäl (27 kap. 23 a § RB).

3.3 Underrättelse till enskild med anledning av hemlig tvångsmedelsanvändning

I 27 kap. 31–33 §§ RB finns bestämmelser om underrättelse till enskild med anledning av att hemligt tvångsmedel använts. Syftet med bestämmelserna är att ge den som har utsatts för ett hemligt tvångsmedel möjlighet att i efterhand bedöma vilket integritetsintrång som åtgärden har inneburit och att reagera mot vad han eller hon kan anse ha varit en rättsstridig åtgärd.³ Huvudregeln vid användningen av hemliga tvångsmedel är att den som är eller har varit misstänkt⁴ för brott ska underrättas om den hemliga tvångsmedelsanvändning som han eller hon har utsatts för (31 § första stycket). En underrättelse ska lämnas så snart det kan ske utan men för utredningen, dock senast en månad efter det att förundersökningen avslutades (fjärde stycket). En underrättelse behöver dock inte lämnas till den som redan enligt 23 kap. 18 § RB eller på annat sätt har fått del av uppgifterna (27 kap. 31 § femte stycket RB).

En underrättelse ska innehålla uppgifter bl.a. om vilket tvångsmedel som har använts och när det skett samt, när det gäller hemlig avlyssning eller hemlig övervakning, uppgift om vilket telefonnummer eller annan adress som avlyssningen eller övervakningen avsett (27 kap. 32 § RB).

Om viss sekretess gäller för de uppgifter som ska ingå i en underrättelse ska underrättelsen skjutas upp under den tid sekretessen gäller. Om det har gått ett år från det att förundersökningen avslutats utan att någon underrättelse har kunnat lämnas får underrättelse underlåtas (27 kap. 33 § första och andra stycket RB).

² Bestämmelserna i 27 kap. RB ändrades den 1 januari 2015. Ändringarna saknar betydelse för detta uttalande.

³ Prop. 2006/07:133 s. 30.

⁴ Med att någon har varit misstänkt bör avses att han eller hon har varit skäligen misstänkt. (Peter Fitger m.fl., Rättegångsbalken [30 juni 2016, Zeteo], kommentaren till 27 kap. 31 §).

3.4 Den misstänktes rätt till insyn i förundersökningsmaterialet enligt rättegångsbalken

Bestämmelser om en misstänkts rätt till insyn i en förundersökning finns i 23 kap. RB. Insynsrätten är inte konstant till sin omfattning utan kan variera beroende på i vilket stadium en förundersökning befinner sig.⁵

När en förundersökning har kommit så långt att någon skäligen kan misstänkas för ett brott, ska den misstänkte underrättas om misstanken när han eller hon hörs (23 kap. 18 § första stycket RB). Härefter har den misstänkte rätt att fortlöpande ta del av vad som förekommit vid undersökningen. Denna rätt är dock inte absolut utan kan inskränkas i den mån den misstänktes insyn är till men för utredningen.

När förundersökningen enligt förundersökningsledarens mening är slutförd ska den misstänkte ges tillfälle att ta del av utredningsmaterialet och få skäligt rådrum att ange den utredning som han eller hon anser är önskvärd och i övrigt anföra det han eller hon anser nödvändigt. Särskild underrättelse om detta, s.k. slutdelgivning, ska ske och beslut i åtalsfrågan får inte fattas innan fristen för detta rådrum löpt ut (23 kap. 18 § första stycket RB). Slutdelgivningen sker normalt på så sätt att ett preliminärt förundersökningsprotokoll görs tillgängligt för den misstänkte och hans eller hennes försvarare.⁶ Vid den tidpunkten anses det inte längre möjligt att *med stöd av rättegångsbalkens* bestämmelser undanhålla den misstänkte något material i förundersökningen, eftersom det då inte längre kan vara till men för utredningen. Det sagda gäller oavsett om materialet i förundersökningen har tagits in i ett preliminärt förundersökningsprotokoll eller finns i sidomaterialet.⁷

3.5 Begränsningar i insynsrätten enligt offentlighets- och sekretesslagen

För uppgift som hänför sig till förundersökning i brottmål eller till angelägenhet som avser användning av tvångsmedel i sådant mål eller i annan verksamhet för att förebygga brott gäller sekretess, om det kan antas att syftet med beslutade eller förutsedda åtgärder motverkas eller den framtida verksamheten skadas om uppgiften röjs (18 kap. 1 § första stycket offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) (OSL).

I en utredning enligt bestämmelserna om förundersökning i brottmål gäller vidare sekretess för uppgift om en enskilds personliga förhållanden om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till honom eller henne lider skada eller men (35 kap. 1 § OSL).

⁵ SOU 2010:14 s. 64.

⁶ JO 1996/97 s. 74.

⁷ Se t.ex. JO 1964 s. 212, JO 2007/08 s. 87 och SOU 2010:14 s. 66.

I 10 kap. 3 § OSL finns bestämmelser som reglerar förhållandet mellan rätten till partsinsyn och sekretess. Enligt första stycket hindrar sekretess inte att en enskild, som är part i ett mål eller ärende hos en domstol eller annan myndighet och som på grund av sin partsställning har rätt till insyn i handläggningen, tar del av material i målet eller ärendet. En handling eller annat material får dock inte lämnas ut till parten om det är av synnerlig vikt att en sekretessbelagd uppgift i materialet inte röjs. Om en viss uppgift inte kan lämnas ut ska myndigheten på annat sätt lämna parten upplysning om vad materialet innehåller i den utsträckning det behövs för att parten ska kunna ta tillvara sin rätt och det kan ske utan allvarlig skada för det intresse som sekretessen ska skydda. Enligt andra stycket innebär sekretess inte någon begränsning i en parts rätt enligt rättegångsbalken att få del av alla omständigheter som läggs till grund för ett avgörande i ett mål eller ärende.

JO har nyligen uttalat att bestämmelserna i 10 kap. 3 § OSL är tillämpliga på den rätt till insyn i en brottsutredning som den misstänkte har enligt rättegångsbalken och alltså kan begränsa insynsrätten.⁸ Någon begränsning i den misstänktes rätt att ta del av förundersökningsprotokollet finns inte.⁹ Däremot kan sekretessbelagda uppgifter i sidomaterialet hemlighållas för den misstänkte med tillämpning av dessa bestämmelser.

3.6 Beslut i åtalsfrågan

När förundersökningen avslutats ska åklagaren meddela beslut i åtalsfrågan (23 kap. 20 § RB). Åtalsbeslutet kan antingen vara positivt eller negativt. Ett positivt åtalsbeslut innebär att åtal ska väckas eller att strafföreläggande utfärdas. Ett negativt åtalsbeslut innebär att förundersökningen avslutas utan vidare åtgärder.¹⁰

När åtal beslutats har den misstänkte rätt att på begäran få en kopia av förundersökningsprotokollet (23 kap. 21 § fjärde stycket RB). Det är alltså först i och med att åtal beslutats som den misstänktes insynsrätt också innefattar en rätt till kopior av förundersökningsmaterialet.¹¹

3.7 Förundersökningsprotokollet

Vid en förundersökning ska föras protokoll över vad som förekommit av betydelse för utredningen (23 kap. 21 § första stycket RB). Det som är betydelselöst för utredningen ska inte tas med i förundersökningsprotokollet (se även 45 kap. 7 § RB).

⁸ Se JO:s beslut den 30 juni 2016 (dnr 6673-2014), särskilt s. 8 och där gjorda hänvisningar.

⁹ Se t.ex. prop. 1986/87:89 s. 145 f, JO 1995/96 s. 29, och SOU 2010:14 s. 98.

¹⁰ Thomas Bring & Christian Diesen, Förundersökning, fjärde upplagan, Nordstedts Juridik AB, s. 505.

¹¹ SOU 2010:14 s. 69.

Vid bedömningen av vilka uppgifter i utredningen som kan anses vara utan betydelse ska objektivitetsprincipen iakttas (23 kap. 4 § RB). Det innebär att i protokollet ska inte endast det som är till nackdel för den misstänkte antecknas utan även det som är till dennes fördel. Åklagaren får alltså inte underlåta att ta med uppgifter i protokollet som ur den misstänktes synvinkel kan vara betydelsefulla för denne.

I 20–23 §§ förundersökningskungörelsen (1947:948) (FUK) finns närmare bestämmelser om vad ett protokoll från en förundersökning ska innehålla. Där föreskrivs bl.a. att protokollet ska avfattas så att det ger en trogen bild av vad som förekommit vid förundersökningen av betydelse för målet (22 §). Förutom annat anges att vad som har föranlett förundersökningen och beslut om uppgifter som rör användning av tvångsmedel ska antecknas (20 §). En fråga som har berörts i olika utredningar är om hemlig tvångsmedelsanvändning där materialet inte åberopas som bevisning ska undantas från sistnämnda bestämmelses tillämpningsområde.¹² Utredningen om rättssäkerhet vid hemliga tvångsmedel m.fl. konstaterade bl.a. följande.

Det är otillfredsställande att det finns en bristande överensstämmelse mellan den aktuella författningsbestämmelsen och den praktiska tillämpningen. Anledningen till att de brottsutredande myndigheterna har tvekat att anteckna uppgifter om tvångsmedelsanvändningen i förundersökningsprotokoll är att en anteckning om detta allvarligt skulle kunna skada enskilda brottsutredningar eller den brottsbekämpande verksamheten som sådan. Att de brottsutredande myndigheterna under många år, med statsmakternas kännedom, har ansett sig vara tvungna att i praktiken tillämpa en annan ordning än som föreskrivs i den berörda bestämmelsen i förundersökningskungörelsen för att inte allvarligt skada brottsbekämpningen visar hur pass viktigt det är för brottsbekämpningen att det finns undantag från underrättelseskyldigheten.

Någon författningsändring har emellertid inte skett i detta avseende.

Nämnden har tidigare uttalat att bestämmelsen innebär en skyldighet att i förundersökningsprotokollet tydligt anteckna vilka tvångsmedel som har använts under förundersökningen och att den skyldigheten gäller även i det fall då den information som framkommit vid själva användningen av tvångsmedlet endast finns i sidomaterialet i förundersökningen.¹³

¹² Se t.ex. SOU 1984:54, s. 242 och SOU 2006:98, s. 126 f.

¹³ Se nämndens uttalande den 18 juni 2013 ”Tillämpningen av 20 § förundersökningskungörelsen vid användning av hemliga tvångsmedel” (dnr 80-2012).

4. UTREDNINGEN

4.1 Nämndens iakttagelser

Nämnden har tagit del av relevanta handlingar i de tre tvångsmedelsärendena samt aktuella förundersökningsprotokoll och domar. Av dessa framgår i huvudsak följande.

En förundersökning avseende narkotikabrott inleddes mot A.A. och B.B. Under förundersökningen var A.A. och B.B. föremål för hemlig övervakning. Förundersökningen avslutades och åtal väcktes mot såväl A.A. som B.B. för det aktuella brottet. Uppgifterna från den hemliga tvångsmedelsanvändningen åberopades inte som bevisning i rättegången. I förundersökningsprotokollet saknas anteckning om att A.A. och B.B. varit föremål för hemlig övervakning. Såväl A.A. som B.B. dömdes för brottet. Efter domen beslutade åklagaren, med hänvisning till sekretess enligt 18 kap. 1 § OSL, att skjuta upp underrättelser till A.A. och B.B. om att hemlig övervakning hade använts. Tre månader senare beslutade åklagaren att underrätta A.A. om att denne varit föremål för hemlig övervakning. Senare beslutade åklagaren att underlåta att underrätta B.B. om att han varit föremål för hemlig övervakning. Som skäl för det senare beslutet angav åklagaren samma omständigheter som åberopats till stöd för att skjuta upp underrättelsen.

En förundersökning avseende bl.a. grovt bedrägeri inleddes mot C.C. Under förundersökningen var C.C. föremål för hemlig avlyssning och hemlig övervakning. Förundersökningen avslutades och åtal väcktes mot C.C. för bl.a. grovt bedrägeri. Uppgifterna från den hemliga tvångsmedelsanvändningen åberopades inte som bevisning i rättegången. I förundersökningsprotokollet saknas anteckning om att C.C. varit föremål för hemlig avlyssning och hemlig övervakning. Efter att åtal väckts beslutade åklagaren, med hänvisning till sekretess enligt 18 kap. 1 § och 35 kap. 1 § OSL, att skjuta upp underrättelsen till C.C. Drygt ett år senare beslutade åklagaren att underrätta till C.C. skulle underlåtas. C.C. dömdes sedermera för bl.a. grovt bedrägeri.

4.2 Nämndens frågor till Åklagarmyndigheten

Nämnden har anmodat Åklagarmyndigheten att ge sin syn på den principiella frågeställningen om huruvida den som har åtalats har en ovillkorlig rätt att innan åtal beslutas få ta del av uppgiften om att hemligt tvångsmedel använts under förundersökningen även i de fall då uppgifterna från tvångsmedelsanvändningen inte kommer att åberopas i rättegången och därför inte kommer att utgöra processmaterial. För det fall Åklagarmyndigheten anser att den som åtalas inte har en sådan ovillkorlig rätt har nämnden begärt att Åklagarmyndigheten ska ange enligt vilken rättslig grund uppgift om att hemligt tvångsmedel använts skulle kunna undanhållas den misstänkte samt ge

exempel på situationer där det kan vara möjligt att hemlighålla uppgiften för den misstänkte.

Vidare har Åklagarmyndigheten anmodats att yttra sig över frågan om berörda åklagares handläggning i de tre tvångsmedelsärendena varit rättsenlig när det gäller

- a) informationen till de misstänkta om förekomsten av hemliga tvångsmedel under förundersökningen samt
- b) besluten att skjuta upp och därefter underrätta respektive underlåta att underrätta om den hemliga tvångsmedelsanvändningen.

4.3 Åklagarmyndighetens svar

Åklagarmyndigheten (vice riksåklagaren Kerstin Skarp) har sammanfattningsvis anfört följande.

Som huvudregel har den misstänkte en rätt att innan åtal väcks få ta del av vad som förekommit vid förundersökningen. Det gäller allt förundersökningsmaterial, också vad som framkommit med hjälp av hemligt tvångsmedel, även om uppgifterna inte kommer att åberopas som bevisning och därför inte kommer att utgöra processmaterial. Denna rätt är dock inte ovillkorlig.

Enligt 10 kap. 3 § OSL kan den misstänktes partsinsyn begränsas. Om det med hänsyn till allmänt eller enskilt intresse är av synnerlig vikt att sekretessbelagd uppgift inte röjs *får* uppgiften *inte* lämnas ut till den misstänkte. Bestämmelsen i 20 § FUK, som reglerar vad ett förundersökningsprotokoll ska innehålla och inte reglerar partsinsynen, upphäver inte detta förbud, allra helst inte eftersom vad som gäller enligt lag ska tillämpas före vad som gäller enligt en förordning eller kungörelse. Slutsatsen att bestämmelserna i 20 § FUK inte kan anses upphäva regelverket i 10 kap. 3 § OSL torde vara förenlig med vad som nyligen uttalats av Justitieombudsmannen i två beslut på området, 2016-06-30, dnr 1136-2015 och 6673-2014.

Rätten att ta del av vad som förekommit vid en förundersökning är av grundläggande betydelse för att den misstänktes rättssäkerhetsintressen ska kunna tillgodoses. Möjligheten att med stöd av 10 kap. 3 § OSL undanhålla den tilltalade uppgifter om att hemligt tvångsmedel förekommit under förundersökningen är följaktligen enligt min uppfattning mycket begränsad. Endast i speciella undantagsfall kan det finnas andra intressen som, vid en samlad bedömning av omständigheterna i det enskilda fallet, väger tyngre.

Med anledning av nämndens anmodan lämnas följande exempel på situationer då det **kan** vara möjligt att med stöd av 10 kap 3 § OSL undanhålla den tilltalade sådana uppgifter.

Utgångspunkten är givetvis att materialet från den hemliga tvångsmedelsanvändningen inte åberopas vid rättegången. Ytterligare en förutsättning är att det inte finns några uppgifter i materialet från den hemliga tvångsmedelsanvändningen som kan tala till den tilltalades fördel eller på något sätt kan vara av betydelse för den tilltalade.

Exempel 1

A, B, och C är misstänkta för grovt narkotikabrott. De är alla föremål för hemligt tvångsmedel. Samtidigt pågår förundersökning rörande grovt rån och mord där alla tre är misstänkta.

Förundersökningen för grovt narkotikabrott läggs ned mot misstänkt B och C. Underrättelse kan inte lämnas dem på grund av sekretess enligt 27 kap. 33 § rättegångsbalken. Åtal väcks mot misstänkt A för grovt narkotikabrott. Åklagaren gör bedömningen att om misstänkt A får kännedom om att han varit föremål för hemligt tvångsmedel kan det befaras att de fortsatt pågående förundersökningarna mot honom och övriga misstänkta, som gäller mycket allvarliga brott, skulle förstöras eller allvarligt försvåras.

Exempel 2

Under en förundersökning rörande grovt narkotikabrott genomförs hemlig avlyssning av elektronisk kommunikation mot flera misstänkta. Under avlyssningen framkommer misstankar om att misstänkt A ska hämta ett automatvapen i ett förvaringsskåp på centralstationen i en viss stad. Förundersökning för grovt vapenbrott inleds på grund av denna information. Efter spaning, beslag och efterföljande frihetsberövande åtalas misstänkt A för grovt vapenbrott. Förundersökningen avseende grovt narkotikabrott fortsätter beträffande bl.a. misstänkt A. Åklagaren gör bedömningen att utredningen rörande det grova narkotikabrottet skulle förstöras eller allvarligt försvåras om misstänkt A fick kännedom om den hemliga tvångsmedelsåtgärden.

Exempel 3

En misstänkt har varit föremål för hemlig avlyssning av elektronisk kommunikation avseende grovt narkotikabrott. Inga samtal kommer till stånd. Den misstänkte åtalas. Bedömning görs att en underrättelse om den hemliga tvångsmedelsanvändningen skulle innebära fara för en informatörs liv eller hälsa.

Exempel 4

Förundersökning pågår mot misstänkt A med användande av hemligt tvångsmedel. Misstänkt A blir uppringd av B som berättar att han planerar att kidnappa en person. Uppgifterna leder till att förundersökning inleds för förberedelse till människorov. I den ursprungliga förundersökningen väcks åtal mot misstänkt A. Åklagaren gör bedömningen att om misstänkt A får information om att det förekommit hemligt tvångsmedel kan det befaras att denne kommer att kontakta B och berätta om detta. Utredningen mot B skulle då riskera att förstöras.

Vad gäller frågan om berörda åklagares handläggning i de aktuella fallen varit rättsenlig har det inte varit möjligt att inhämta uppgifter från de ansvariga åklagarna och materialet från de hemliga tvångsmedelsanvändningarna har förstörts. Det är därför svårt att idag göra en säker bedömning av åklagarnas handläggning i de aktuella ärendena.

Mot bakgrund av bl.a. de iakttagelser som nämnden redovisat och med beaktande av det mycket begränsade utrymmet att med stöd av 10 kap. 3 § OSL undanhålla den tilltalade uppgifter om att hemligt tvångsmedel förekommit under förundersökningen, ställer jag mig tveksam till om åklagarnas beslut att underlåta att underrätta berörda personer har varit rättsenliga.

I ett av de granskade ärendena har två misstänkta varit föremål för hemligt tvångsmedel. Båda åtalades utan att information om användning av hemligt tvångsmedel lämnades. Flera månader senare beslutade åklagaren att underrätta en av de misstänkta. Såvitt går att bedöma borde enligt min uppfattning information ha lämnats till båda misstänkta i samband med slutdelgivning.

5. NÄMNDENS BEDÖMNING

5.1 Den misstänktes rätt till insyn i en förundersökning

Den fråga som nämnden nu har att ta ställning till är om den som åtalas har en ovillkorlig rätt att senast när åtal beslutas få ta del av uppgiften om att hemligt tvångsmedel använts under förundersökningen även i de fall då uppgifterna inte kommer att åberopas av åklagaren i rättegången.

Enligt Åklagarmyndigheten har en misstänkt rätt till insyn under förundersökningen med avseende på användning av hemligt tvångsmedel. I vissa undantagsfall kan dock insynsrätten begränsas med stöd av bestämmelserna i 10 kap. 3 § OSL. Detta gäller givetvis inte om materialet från den hemliga tvångsmedelsanvändningen åberopas vid rättegången eller om materialet innehåller några uppgifter som kan tala till den misstänktes fördel eller på något sätt kan vara av betydelse för denne.

I likhet med JO och Åklagarmyndigheten anser nämnden att bestämmelserna i 10 kap. 3 § OSL reglerar i vilken utsträckning som det är möjligt att begränsa den rätt till insyn i förundersökningsmaterialet som den misstänkte har enligt 23 kap. 18 § RB. Enligt de förstnämnda bestämmelserna får en handling eller annat material inte lämnas ut till part om det av hänsyn till allmänt eller enskilt intresse är av synnerlig vikt att en sekretessbelagd uppgift i materialet inte röjs. Enligt bestämmelserna utgör sekretess dock aldrig någon begränsning i en parts rätt enligt rättegångsbalken att få del av alla omständigheter som läggs till grund för ett avgörande i ett mål eller ärende.

Av den objektivitetsprincip som ska tillämpas under förundersökningsförfarandet följer att det inte är möjligt att hemlighålla uppgifter för den misstänkte som kan tala till dennes fördel eller på något annat sätt vara av betydelse för denne. Sådana uppgifter ska alltså antecknas i förundersökningsprotokollet. Det är en grannlaga uppgift att avgöra vilket material som kan vara av betydelse för den misstänkte. Om åklagaren anser att information som framkommit vid tvångsmedelsanvändningen är utan intresse kan den misstänkte ha motsatt uppfattning. Redan uppgiften om att ett hemligt tvångsmedel har använts kan vara av betydelse för den misstänktes försvar. Om den misstänkte inte får reda på att hemligt tvångsmedel har använts har han eller hon inte möjlighet att bedöma om åtgärden har någon sådan betydelse. En underlåten upplysning om att tvångsåtgärd vidtagits innebär i realiteten att den misstänkte betas varje möjlighet att ställa frågor eller vidta åtgärder med anknytning till tvångsåtgärden. Nämnden anser därför att uppgift om att hemligt tvångsmedel använts under förundersökningen för att utreda den gärning för vilken åtal väcks alltid får anses vara av betydelse för den misstänkte.

Själva förekomsten av hemlig tvångsmedelsanvändning kan därför, till följd av bestämmelserna i 10 kap. 3 § andra stycket OSL, aldrig hållas hemlig för den misstänkte i de fall som åtal har beslutats. Det är mot denna bakgrund som bestämmelsen i 20 § FUK och nämndens tidigare ställningstagande ska ses när det gäller skyldigheten att anteckna vilka tvångsmedel som har använts under förundersökningen.

Däremot kan specifika detaljer om tvångsåtgärden eller i det material som framkommit vid åtgärden hållas hemliga för den misstänkte med stöd av 10 kap. 3 § första stycket OSL. Detta förutsätter dock att uppgifterna bedöms sakna betydelse för den misstänkte samt att de omfattas av sekretess och att det är av synnerlig vikt att uppgifterna inte röjs.

Om det under förundersökningen har förekommit hemlig tvångsmedelsanvändning beträffande en gärning för vilken åtal inte väckts, har den misstänkte som regel inte någon ovillkorlig rätt till insyn i uppgifterna rörande det hemliga tvångsmedlet i det fall åtal väcks för en annan gärning i samma förundersökning.

Om en förundersökning har inletts på grund av överskottsinformation från hemlig tvångsmedelsanvändning uppkommer frågan om den misstänkte i den senare utredningen har rätt att få ta del av uppgiften om förekomsten av det hemliga tvångsmedlet i den första utredningen. Som nämnts ovan innebär emellertid sekretess inte någon begränsning i en parts rätt enligt rättegångsbalken att få del av alla omständigheter som läggs till grund för avgörande av ett ärende (10 kap. 3 § andra stycket OSL). Detta gäller inte bara slutliga avgöranden utan även beslut under en förundersökning.¹⁴

Uppgifterna från tvångsmedelsanvändningen utgör i detta fall grunden för beslutet att inleda en förundersökning. Även i detta fall regleras rätten att få del av dessa uppgifter av bestämmelserna i 23 kap. 18 § RB vilket medför att uppgifterna i och för sig inte behöver redovisas förrän det kan ske utan men för utredningen. I de utredningar som inletts på grund av överskottsinformation från användning av hemligt tvångsmedel har den misstänkte alltså rätt att innan åtal beslutas få del av vad som föranlett att förundersökningen inleddes, dvs. omständigheter som framkommit vid tvångsmedelsanvändningen.

I sammanhanget kan noteras att ett förundersökningsprotokoll ska avfattas så att det ger en trogen bild av vad som förekommit i förundersökningen av

¹⁴ Prop. 2013/14:157 s. 26.

betydelse för målet (22 § FUK) och att det i protokollet också ska antecknas vad som föranlett förundersökningen (20 § FUK).

5.2 Åklagarmyndighetens exempel

Med det resonemang som förts ovan kommer nämnden fram till följande slutsatser.

I Åklagarmyndighetens exempel 1, 3 och 4 föreligger en ovillkorlig rätt för misstänkt A (i exempel 1 och 4) och den misstänkte (i exempel 3) att senast när åtal beslutas få ta del av uppgiften om att hemliga tvångsmedel använts.

Även misstänkt A i Åklagarmyndighetens exempel 2 har rätt att senast när åtal beslutas i utredningen om grovt vapenbrott få ta del av uppgiften om den hemliga avlyssningen som ägt rum i utredningen om det grova narkotikabrottet. Om åtal inte skulle väckas mot misstänkt A för det grova vapenbrottet och om han eller hon varit utsatt för tvångsmedelsanvändningen måste prövning ske om huruvida han eller hon ska underrättas om tvångsmedelsanvändningen enligt bestämmelserna i 27 kap. 31–33 §§ RB efter det att denna utredning avslutats.¹⁵

5.3 Underrättelseskyldigheten enligt 27 kap. 31-33 §§ RB

Bestämmelserna i 27 kap. 31–33 §§ RB syftar till att ge främst andra brottsmisstänkta än sådana som åtalas rätt att, så långt som möjligt, få del av uppgifter om hemlig tvångsmedelsanvändning som de utsatts för.

Som nämnts ovan kan åklagare med stöd av 10 kap. 3 § första stycket OSL i vissa undantagsfall hemlighålla specifika uppgifter om eller från en tvångsåtgärd för den misstänkte även om åtal beslutas, förutsatt att uppgifterna bedöms sakna betydelse för den misstänkte. Om dessa specifika uppgifter är sådana som ska redovisas i en underrättelse enligt 27 kap. 32 § RB, t.ex. uppgift om vilket telefonnummer som har övervakats, uppkommer frågan om åklagaren i denna situation ska besluta att skjuta upp underrättelsen till den misstänkte om denna specifika uppgift.

Enligt förarbetena till bestämmelsen synes en sådan prövning behöva göras.¹⁶ Vid den prövningen bör åklagaren skjuta upp underrättelsen vad gäller den specifika uppgiften och därefter fortlöpande pröva om sekretessen består. Om sekretessen alltjämt består vid den slutliga prövningen får underrättelsen underlåtas.

¹⁵ Se prop. 2006/07:133 s. 84.

¹⁶ Se prop. 2006/07:133 s. 38.

Om den misstänkte till följd av bestämmelserna i 23 kap. 18 § RB har fått del av uppgiften om att han eller hon varit utsatt för ett hemligt tvångsmedel, har han eller hon redan haft möjlighet att begära att få ta del av den specifika uppgiften om vilket telefonnummer den hemliga övervakningen avsett. I ett sådant fall kan prövningen av underrättelseskyldigheten framstå som överflödig.

5.4 Åklagarnas handläggning i de granskade ärendena

I de granskade ärendena har tre personer åtalats trots att det i förundersökningsprotokollet inte hade tagits in några uppgifter om att de hade varit föremål för användning av hemliga tvångsmedel. Enligt nämndens uppfattning är åklagarnas handläggning i denna del inte rättsenlig. Med hänsyn till att innebörden av gällande rätt på detta rättsområde livligt har diskuterats och att olika meningar framförts om vad som egentligen gäller är emellertid inga ytterligare åtgärder påkallade från nämndens sida med anledning av åklagarnas handläggning.

I ett fall har åklagare beslutat att såväl skjuta upp som att underlåta att underrätta den åtalade innan lagföring ägde rum och dom meddelades. I det andra fallet har åklagare först efter det att dom meddelats mot två personer i samma mål beslutat att skjuta upp underrättelserna till dem. Åklagaren har därefter beslutat att underrätta den ene av de dömda personerna samt att underlåta att underrätta den andre om tvångsmedelsanvändningen.

Eftersom de misstänkta tidigare inte fått ta del av uppgiften om tvångsmedelsanvändningen har nämnden viss förståelse för att frågan om underrättelser till de misstänkta togs upp till prövning i så sent skede som efter att åtal väckts respektive dom meddelats. De närmare bevekelsegrunderna för åklagarnas ställningstaganden i fråga om underrättelser har dessvärre inte gått att utreda.

Det är givetvis betänkligt att två personer inte ens efter meddelad dom underrättats om att hemligt tvångsmedel använts under förundersökningen som föregick beslutet om åtal och efterföljande rättegång.

Även den som efter som domen underrättades om tvångsmedelsanvändningen har emellertid mycket begränsade möjligheter att ta till vara sin rätt, i vart fall när domen vunnit laga kraft. I det läget torde dessutom materialet från tvångsmedelsanvändningen vara förstört.

Nämnden noterar slutligen med förvåning att prövningen i fråga om underrättelse till de två personer som dömdes i samma mål utföll olika trots att förhållandena i övrigt synes ha varit lika.

6. BESLUT

Med detta uttalande avslutas ärendet.

På Säkerhets- och integritetsskyddsnämndens vägnar

Sigurd Heuman

I avgörandet har deltagit: Sigurd Heuman (ordförande), Cecilia Dalman Eek, Linnéa Darell, Berit Jóhannesson, Zayera Khan, Christina Linderholm, Ewa Samuelsson, Mats Sander och Jonas Åkerlund (enhälligt).

Föredragande: Anna Backman

Expedition till:

Åklagarmyndigheten, Huvudkontoret (dnr ÅM 2015/7016 och ÅM 2016/3284)

Kopia för kännedom till:

Riksdagens ombudsmän
Justitiedepartementet
Ekobrottsmyndigheten
Åklagarkammaren i Östersund
Åklagarkammaren i Uddevalla